

Zegels der stad Turnhout.⁽¹⁾

Wanneer de gemeenten in de middeleeuwen eene akte uitvaardigden, dan gebruikten zij, om de echtheid daarvan te getuigen, het zegel, dat met koord, zijden draad, perkamenten of lederen streng aan het stuk werd gehangen en in lateren tijd er werd opgeplakt. Is alzoo het zegel uiterst belangrijk om de oorspronkelijkheid der akten te bevestigen, niet minder waarde bezit het onder oogpunt van geschiedenis, oudheidkunde en kunst. (2) Dikwijls geeft het zinnebeeld des zegels den weer-

(1) BIJZONDERSTE BRONNEN : ARCHIEVEN aangeduid in de nota's. —

GIRY A., *Manuel de diplomatique*, p. 622-657. (Paris 1894). — CHASSANT A. et DELBARRE (P.-J.), *Dictionnaire de sigillographie pratique* (Paris 1860). — DE RAADT J. TH., *Sceaux armories des Pays-Bas et des Pays avoisants*, t. IV, 1re fasc. p. 69 (Brux. 1901) — PRUD'HOMME E., *Les sceaux, leur origine, leur usage*, (Mons 1881). — JANSEN, J. E. J., *Turnhout in het verleden en het heden*, p. 58-60. (Turnhout 1904). — REUSENS, *Eléments de paléographie et de diplomatique du moyen-âge*, p. 73, (Louvain 1891).

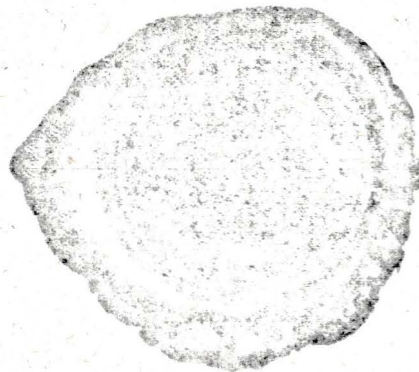
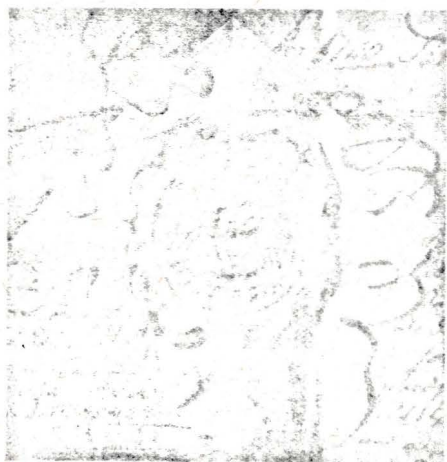
(2) Les sceaux offrent un criterium absolument certain de l'authenticité des pièces auxquelles ils se trouvent apposés. DE RAADT, *Op. cit.* t. I, 1re fasc. p. 46.

Indépendamment de l'intérêt que les sceaux présentent au point de vue de la critique diplomatique, ces petits monuments, si nombreux et si variés, qui ont l'avantage d'être pour la plupart, de provenances et de dates certaines, ont encore, ont le sait, une valeur historique, archéologique et artistique de premier ordre. Leurs représentations et leurs légendes produisent des renseignements de toute espèce. — GIRY, *Op. cit.* p. 622.

TAXANDRIA, I^e jg; 1904, m. 2,
p. 77 - 85

3

Bedendaags

Gemeentezegels van Turnhout

glans en de getuigenis der zeden, gebruiken, instellingen van den tijd zijner opkomst.

Dit stelsel, door de oudheidkundigen voorgehouden, wordt bekrachtigd in Turnhout's zegel.

Te allen tijde is het bekend dat de oude Vrijheid, ik zal niet zeggen haar ontstaan, doch wel hare opkomst, te danken heeft aan het « Grootenhout » dat haar bijna geheel omsingelde en waarin de hertogen van Brabant hun vermaak zochten met de herten en everzwijnen na te jagen. (1)

Welnu, het oudste zegel van Turnhout, cirkelvormig en 0,55 m. groot in doorsnede, vertoont eenen loopenden hert, achtervolgd door eenen hond en door eenen jager die op den horen blaast.

Het randschrift in gothische letters luidt als volgt: † *Sigillum oppidi et scabinorum de Turnhout.*

Uit dit afbeeldsel en zijn omschrift kunnen wij besluiten: 1° dat de grootste bijzonderheid van Turnhout tijdens zijne opkomst, was: de jacht; vermits doorgaans het bijzonderste der gemeente als zinnebeeld op het zegel werd aangenomen; hier werd de hert, zinnebeeld der jacht, waardig gevonden om voorgesteld te worden. — 2° De belangrijkheid van Turnhout in het begin der 13^e eeuw; want ware deze vrijheid niet aanzienlijk genoeg geweest, of een eenvoudig dorp, dan had zij op haar zegel de wapens vertoond harer heeren, b.v. de Berthouden of hertogen van Brabant, gelijk dit dikwijls gebeurde in plaatsen van minderen rang.

Het randschrift is allergewichtigst, 1° om het woord *oppidi*, dat den aard der stad aanduidt, welken alstoen Turnhout kenmerkte. Het *oppidum*, zoo Pouillet schrijft, (2) was in de middeleeuwen

(1) Daarom schrijft GRAMAYE, *Antiq. Belgica*, ANTWERPIA, p. 40. (Lovanii-Bruxellis 1708): « Dilapsis autem Barbaris nemus vicinum (Turnhouti) venationi aptissimum a Ducibus frequentari... Hinc oppidi insignia, cervum fascia divisum velut quodam Dianæ vinculo præferentia, cum inscriptione sigillum ad causas clarius monstrat, venatorem cane et cervo comitatum exhibente. » -- Deze schrijver spreekt hier in het begin van hetgene wij als het tweede zegel opgeven en op het laatste van het eerste; maar hier vergist hij zich als hij zegt dat dit het zegel *ad causas* is, vermits dit zegel lang bestond als de zegels *ad causas* opkwamen.

(2) Les agglomérations où la vie agricole se combina avec la vie industrielle et marchande, ou mieux, où la vie industrielle et marchande absor-

eene stad waar de nijverheid bloeide. En inderdaad de vrijheid was reeds gekend om hare wollen- en tijkenweverijen. Zoo komt dan dit woord staven, hetgeen men dikwijls, misschien wel wat bewijzenloos vóór de 14^e eeuw, heeft geschreven.

Het woord *scabinorum* spreekt van de Wet of Schepenbank en verwijst naar een regelmatig bestuur.

Hierna stelt zich als van zelf de vraag: in welk jaar werd dit zegel gebezigd?

De gemeenten, zegt Giry, (1) die oprechte heerlijkheden uitmaakten, hebben hunne zegels gehad even als de heeren. Het is zeer waarschijnlijk dat zij ze verkregen hebben van op den dag hunner wettige erkenning als gemeente of stad. (2)

Ons dunkens is dit het geval met het zegel van Turnhout om de volgende redenen: Turnhout werd wettig als kleine stad of vrijheid verklaard in het jaar 1212, (3) wanneer de hertog hare keure of verzameling der voorrechten, waartusschen waarschijnlijk het voorrecht van een zegel te hebben, bevestigde. Te voren mocht zij dien titel van stad niet voeren. Welnu, op het randschrift des zegels staat den naam: stad, *oppidum*; dus dagteekent het zegel van na het jaar 1212.

Na dit eerste punt vastgesteld te hebben, vorderen wij onze redeneering.

In onze geschiedkundige navorschingen tot het opstellen van *Turnhout in het Verleden en het Heden*, mochten wij er in slagen eene akte te bemerken van 1259, in het Rijksarchief te Brussel, (4) waaraan een zegel van Turnhout hing in groen was, en

ba l'activité des habitants, prirent des développements considérables. On appela bientôt ces dernières *oppida, portus*. POULLET, *E. Histoire politique nationale*, t. I, p. 266 (Louvain 1832).

(1) GIRY, *op-cit.* p. 647.

(2) L'établissement des communes à la fin du XIe siècle et sous le règne de Louis le Gros est la véritable époque des sceaux publics des villes. — CHASSANT ET DELBARRE, *op-cit.* p. 52.

Parmi les droits de chaque commune on compte celui d'un sceau particulier. — DE BASR, *Institution des communes en Belgique*, p. 15. Le droit de posséder un sceau était une des prérogatives essentielles de la commune. — PRUD'HOMME, *op-cit.* p. 22.

(3) Diploma in: DYNTERI *Chronicon*, t. II, p. 151 (éd. de Ram). — BUTKENS, *Trophées de Brabant*, p. 61 (La Haye 1724). — MIRGEI, *Donationes Belgicae* t. I, p. 571.

(4) *Comptes des Flandres*, n° 6624. Zegel in goeden staat.

wel hetzelfde als wij hierboven beschreven. Hierdoor werden wij dus zeker dat de vrijheid reeds in 1259 met dit zegel stempelde.

Mogen wij dan niet besluiten dat reeds vroeger dit zegel bestond en het dagteekende van 1212, vermits er tusschen beide datums andere charters kunnen uitgegeven of verloren zijn, waaraan dit zegel hing?

Wij vonden ditzelfde zegel nog vastgemaakt aan handvesten van 1261, in het stedelijk archief te Leuven, (1) van 1552 in het archief der collegiale kerk van Turnhout, van 1595 in het stadsarchief en van 1662 in de archieven der Damen Kanunnikessen van het H. Graf ter stede.

Al deze zegels waren in groen en geel was geprint. (2)

Het tweede zegel is het ^{*}^{*} *signet* of *cachet*, (3) ook rond doch

(1) Arch. Admin. 1re sect. 93. Zegel in slechten staat.

(2) VAN GORKOM, M. L., *Beschrijvinge der stad en Vrijheid van Turnhout*, bl. 105 (Mechelen 1790) schrijft over dit zegel: « Den wapenschild, waarmede alle de wettelyke Acten van dit Tribunael bestempelt worden, is den zelven der Heeren Wethouderen, waer op verbeeld staet, op een goude veld eenen loopenden Hert, vervolgt wordende door eenen jager blaezende op den horen; vergezelschap door eenen hond, met dit Randschrift: *Sigillum oppidi et schabinorum de Turnhout*. Uyt welken ook blykt, dat het gevoelen van den oudheyds schryver GRAMAYE niet ongegrond is. »

¹⁰ Van Gorkom is mis wanneer hij zegt: op een goude veld. Er is geen spraak van kleur in zegels en wil hij hierdoor het wapenschild beduiden dan moet het zijn een zilveren veld, zooals het blijkt uit de oorspronkelijke stukken.

²⁰ Wij betwijfelen zeer sterk dat de rechters van het Consistorie van den Horen met dit zegel stempelden, omdat zij doorgaans een eigen zegel hadden ofwel het cachet of het zegel *ad causas* zullen genomen hebben, zooals het gebruik was in die tijden.

³⁰ Wat Gramaye aangaat: die spreekt daar niet van, maar wel van het cachet en dan nog niet in toepassing op het Consistorie van den Horen. Zie tekst hiervoor in nota 3, bl. 1.

(3) Les sceaux plaqués que l'on rencontre depuis le 13e siècle ont servi à clore les lettres closes ou missives, et aussi à garantir l'authenticité de certains actes, mais ce sont à proprement parler, des cachets, presque toujours de dimensions restreintes; on les nomme communément des signets..... Longtemps assez rares, sauf pour cacheter les lettres closes, les signets se multiplièrent lorsque l'usage du papier rendit impossible l'apposition des sceaux pendants.... A partir du XIVe siècle, mais surtout au XVIe et au XVIIe on s'avisait d'imprimer la matrice non plus directement sur la cire, mais sur un disque ou sur un carré de papier appliqué sur la cire, dont la fonction

een 0,01 m. kleiner dan het eerste. Het voert in zijn midden eenen loopenden hert met eenen paal daarover en draagt als omschrift in gothische letters: * *Sigillum commune scabinatus ad litteras oppidi Turnhoutencis*.

De jager en de hond zijn hier weggelaten en vervangen door eenen paal die over den hert staat. (1) In dezen paal erkennen wij het wapenschild der vrijheid, dat in zijn veld eenen paal van azuur voert. Zoo hebben dan de schepenen het wapenschild met het zegel gemengd; hierom zouden wij het kunnen rangschikken in de soort der *wapen-zegels*. (2)

In het midden staan eenige schuinsche strepen, die de purpere kleur in de heraldiek aanwijzen; doch wij denken, dat dit meer eene willekeur is geweest van den graveerder, en hij geene kleur hiermede heeft willen beduiden. (3)

Wat het jaartal dezès zegels betreft, dit valt moeilijk om te verklaren.

Sinds de 14e eeuw begonnen de *signets* de plaats in te nemen der groote zegels, wat schier voltrokken werd in de 16e eeuw, wanneer zij zoo als nu *cachets* genoemd werden. Als dan werd het papier meer dan het perkament gebruikt tot het opstellen der akten; de *cachets* werden daarop geprint niet

ne consistait plus qu'à le coller sur l'acte. Bientôt au lieu de cire, ce fut un large pain à cacheter qu'on interposa entre le document et le papier qui recevait l'empreinte du sceau. Ce sont là de véritables sceaux de papier, dont l'empreinte, toujours défectueuse, est souvent méconnaissable... On nomma ce sceau d'abord « sceau du secret » (*Sigillum secreti*, ou simplement *secretum*) plus généralement depuis le XIVe siècle le signet et au XVIe siècle le cachet, traduction française du mot *secretum*. — Giry, *op-cit.* p. 630-652.

(1) Zie hiervoren: nota 3, bl. 1 Gramaye.

(2) Les sceaux armoriés (où l'on faisait figurer les armoiries de la personne ou de la corporation qui en usait) étaient d'abord un privilège des nobles (sceau ou cachet des armes); plus tard ils furent adoptés par les juridictions communales (sceaux échevinaux) les notaires et tabellions, les fonctionnaires civils, les hommes de fief, les notabilités ecclésiastiques. PRUD'HOMME, *op-cit.* p. 20.

(3) Si les anciens graveurs se servaient des hachures et du pointillé, c'était moins pour indiquer ainsi les émaux que pour différencier les partitions, rebattements, les meubles et le champ, etc.... Le damasquiné, ou diapré, lui aussi n'avait d'abord — la question artistique réservée — d'autre raison d'être que de différencier le champ des meubles et, parfois, ceux-ci de ce lui-là, DE RAADT, *op-cit.* t. I, 1er fasc. p. 102.

meer in was maar in ouwel overdekt van een uitgesneden pa-piërtje.

Alhoewel de sigillographen de 16e eeuw aanstippen als het tijdvak der cachets, hebben wij voor Turnhout nergens voor de 17e eeuw eene akte aangetroffen, die gestempeld was met een cachet. Het eerste stuk, welk wij alzoo gezegd vonden, dag-teekende van 1643 (1); nadien hebben wij er nog verscheidene gezien. (2) Nochtans dit bewijst niet dat het cachet maar gebezigd werd te beginnen van het jaar 1643, daar wij alle stukken niet kunnen nagaan hebben en er vele akten der 16^e eeuw en vroeger betreffende Turnhout verbrand of verloren zijn, waar mogelijk een cachet op stond.

Gelukkiger waren wij in het ter hand krijgen der matrijs (3) zelve. Zij is in koper, met een klein handvat, en wordt nog zorgvuldig ter secretarij van het stadhuis bewaard.

Een derde zegel of het zegel *ad causas*, (4) rondvormig en 0,01 m. kleiner dan het tweede, vertoont den loopenden hert met het hoofd omgewend en met aan zijnen hals twee gol-vende strikken; van af zijnen hals hangt schuin het wapen-schild der stad. Het draagt als omschrift in gewone hoofdlet-ters: *Sigillum oppidi Turnhouthani ad causas*.

Alhoewel het gebruik reeds vroeg bestond (14^e eeuw) de brie-ven waarin zaken der gemeente verhandeld werden te stempe-len met het zegel *ad causas*, (ter zaken, ter verkenningen, ter besluiten), hebben wij het maar eerst gezien op eenen brief van

(1) Rijksarchief Brussel, Chambres des comptes. Contributions de guerre n° 15480.

(2) STADSARCHIEF Turnhout.

(3) L'objet dont le sceau est la reproduction s'appelle *matrice du sceau*, ap-pelé par les écrivains du moyen-âge *typarium*. — GIRY, *Op. cit.* p. 625.

(4) Les communes, celles du moins du Nord et de l'Est de la France, eurent fréquemment aussi à côté de leur grand sceau communal un sceau particulier de juridiction, souvent nommé scel aux causes (*sigillum ad cau-sas*) ou encore scel aux connaissances, scel aux contrats. Elles l'établirent généralement à la fin du XIIIe siècle ou au commencement du XIVe, comme une mesure fiscale, pour percevoir des droits de sceau, mais ce fut toujours en vertu d'une concession expresse du roi ou du seigneur. — GIRY, *Op. cit.* p. 652.

Sceau spécialement réservé aux juridictions royales, seigneuriales ou ecclé-siastiques. — CHASSANT et DELBARRE, *Op. cit.* p. 211.

1738 (1) en verder tot aan de Fransche omwenteling. (2) Mo-gelijk bestond het vroeger te Turnhout, doch wij twijfelen om reden dat tusschen de menigvuldige akten der 17e eeuw, wij het nooit ontmoetten, alsook om den vorm der letters van het randschrift, die het tijdvak der 18^e eeuw te kennen geven. (3)

De Fransche omwenteling deed al wat van de middeleeuwen afkomstig was, tijden van barbaarschheid zoo als de hervormers zeiden, verdwijnen, en schafte ook Turnhout's zegels af. Repu-blikeinsche zinnebeelden en Fransche randschriften vervingen de zoo sprekende figuren en omschriften der oude zegels. Ge-lijkheid moest er bestaan tot in deze kleine zaken en geene bijzondere of eigene afbeeldingen werden meer geduld. De gemeente stempelde dan, zooals wij in de archieven der pro-vincie Antwerpen konden bemerken, met een cachet in wiens midden eene vrouw afgebeeld stond met eene vrijheidsmuts (bonnet phrygien) en daar rond: *Municipalité du canton de Turn-hout*: — of eene tropee, waarboven en onder gedrukt was: *Administration municipal*, (sic) *canton de Turnhout*; — of samen-gebondene wapens met de vrijheids muts daarop en als op-schrift: *Commissaire du pouvoir exécutif près le canton de Turnhout*.

Na den val der dwingenlanden, onder het keizerrijk van Napoleon, werd de stempel der stad: de gekroonde arend, met daar rond: *Mairie de Turnhout (Deux Nèthes)*. (4)

Deze onbeduidende zegels verdwenen tijdens het Hollandsch Bestuur. De stad wendde zich tot den Hoogen Raad van Adel in Holland, den 28 Juli 1819, en verkreeg de toelating

(1) RIJKSARCHIEF Brussel, *Conseil des finances* n° 1070.

(2) ARCHIEF DER SEPULCRIENEN EN ST PIETERSKERK te Turnhout.

(3) La forme des lettres employées dans les légendes sert également à préciser l'âge du sceau. Les légendes en manifestent l'ancienneté et servent à en faire le discernement. Elles ont varié selon les siècles, tant pour le caractère que pour leur expression. En général les lettres majuscules en sont plus distinctes que celles empreintes sur les médailles contemporaines. L'écriture latine capitale se maintint sur les sceaux jusqu'au douzième siècle, époque à laquelle cette écriture commença à prendre la forme go-thique; après la Renaissance, les légendes furent écrites en petites capitales. — PRUD'HOMME, *Op. cit.* p. 15.

(4) ARCHIEF VAN HET KASTEEL te Turnhout. — Akte van 3 nov. 1808.

haar oud zegel te mogen gebruiken; zij bracht er nochtans eene wijziging aan. In het midden van het zegel werd een schild gesteld, waarin de loopende hert op eene aardkluut was afgebeeld, met het wapen der stad schuinsch van af den hals hangend; eene kroon van vijf bladen dekte het schild en het omschrift luidde: *Bestuur der stad Turnhout, provincie Antwerpen.* (1)

Sinds Belgisch onafhankelijkheid, werden de gemeenten opnieuw ingericht door de wet van 30 Maart 1836. Een koninklijk besluit van 6 Februari 1837 gaf hun de toelating een officieel zegel te drukken op de akten der stedelijke bepalingen.

De gemeenteraad van Turnhout ingelicht zijnde dat hij zijne bijzondere wapens kon doen herkennen, mits zich naar de Staatsonderichtingen te gedragen, nam den 7 September 1837, de beslissing het zegel en het wapen van den Hollandschen tijd te doen bekrachtigen.

Den 22 Maart 1838 keurde een koninklijk bevel de aanvraag goed en sinds toen bezigt de stad het voormeld zegel met het randschrift: *Gemeentebestuur van Turnhout, provincie Antwerpen.*

De akte (2) betreffend het wapen op het zegel voorgesteld, is als volgt:

LEOPOLD I, — A tous présents et à venir, salut:

Notre ministre de l'intérieur et des affaires étrangères Nous ayant exposé dans son rapport du 8 de ce mois, que par délibération en date du 7 septembre dernier, le conseil communal de la ville de Turnhout, province d'Anvers, a émis le vœu d'obtenir la vérification et la maintenue des armoiries octroyées anciennement à cette commune — Considérant qu'une tradition immémoriale établit suffisamment que la ville de Turnhout est en possession depuis une époque très reculée d'armoiries particulières — Vu le diplôme en date du 28 juillet 1816 par lequel le Conseil suprême de noblesse a maintenu la commune requérante dans la possession de ses armes — Vu notre arrêté du 6 février 1837 réglant la forme des sceaux des communes — Nous avons accordé et accordons à la commune de Turnhout les présentes lettres confirmatives avec autorisation de continuer à avoir et à porter les armoiries dont elle a usé jus-

(1) ARCHIEF DER SEPULCRIENEN te Turnhout. — Akte van 10 mei 1823.

(2) Hangt ingelijst aan eenen muur der secretarij op het stadhuis te Turnhout.

qu'à ce jour, tel qu'elles sont figurées et coloriées au milieu d'icelles et qui sont: d'argent à un cerf au naturel courant sur une motte de sinople ayant suspendu au col par une courroie de gueule un écusson d'argent à la bordure d'azur et chargée d'un pal de même. L'écu timbré d'une couronne d'or.

Donné à Bruxelles, le 22 mars 1838.

LEOPOLD.

J. E. JANSEN.

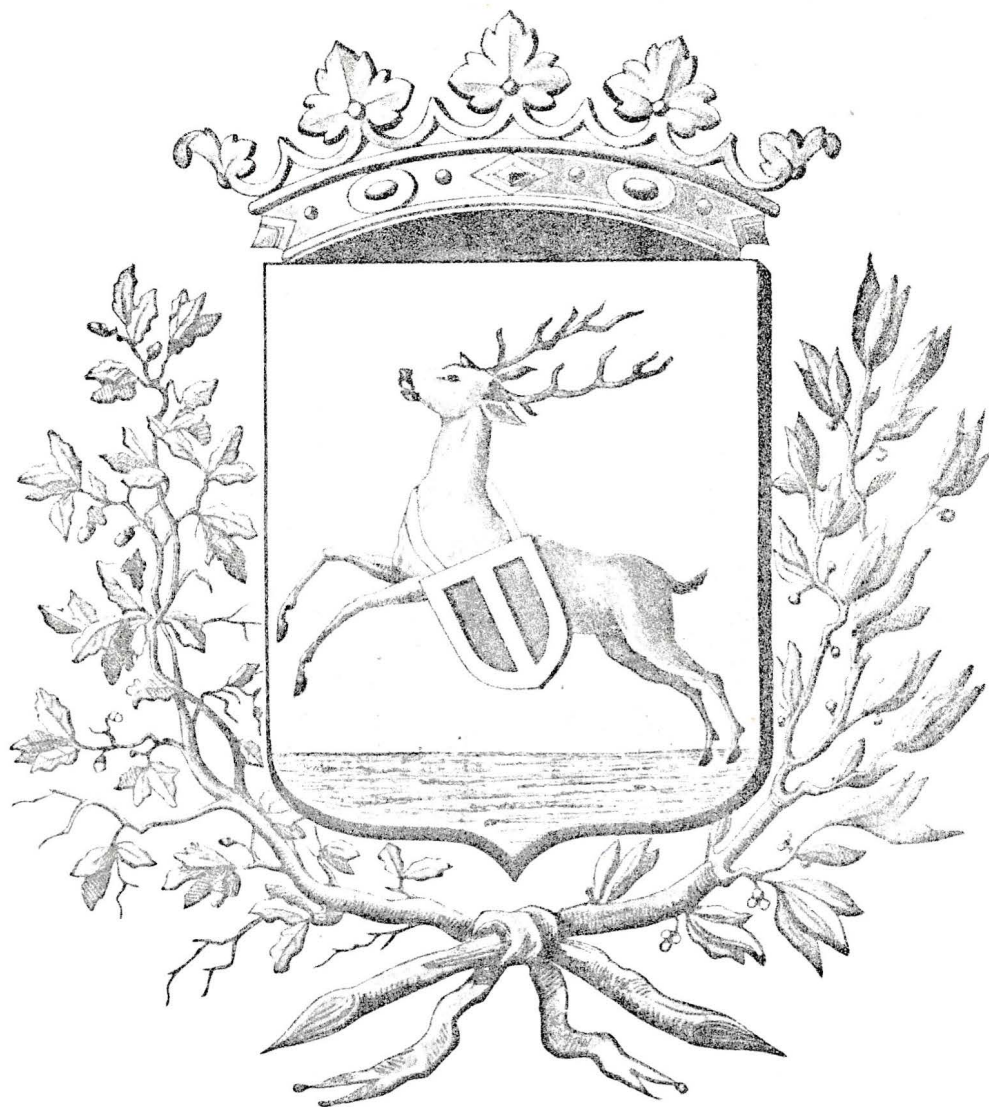

en Isabella, wijzigde de rechtsplegingen. Alsdan moesten de gemeenten volgens deze nieuwe besluiten regeeren; de vrijheid nam toen dezen bestuursvorm aan.

Het eigenlijk Bestuur (1) der Vrijheid, wat men het *corpus der stad ende Vreyheyt Turnhout* heette, bestond van ouds tot aan de Fransche Omwenteling uit drie leden. In het eerste lid waren de schout en de 7 schepenen, die de ambtenaars aanstelden, onder anderen: de burgemeesters, de rentmeesters, de armmeeesters, de kerkmeesters, de keurmeesters, de secretarissen, de stadsboden, enz. De zeven dienende schepenen kozen elk jaar, den dag na Driekoningen, onder toezicht van den schout, zeven andere kandidaten: vier die vroeger schepenen waren geweest en drie die nooit deze bediening hadden uitgeoefend. Deze veertien regeerden te zamen tot O.-L.-Vrouw Lichtmis. Intusschen zond de schout hunne namen aan den Heer, die twee hunner tot schepenen aanstelde. Daags na Lichtmis bevestigde de schout de twee door den Heer genoemde schepenen. Deze kozen twee nieuwe kandidaten uit hun midden; de vier schepenen namen er twee bij en de zes noemden samen den zevenden schepen. De zeven wethouders die overbleven maakten het tweede lid der regeering uit onder den naam van *gezwoornen*. (2) Het derde lid was samengesteld uit drie afgevaardigden van de gegoeden. Al deze wethouders bestuurden de vrijheid zoo in hunnen naam als in dien van het volk, wat zij uitdrukten door de Romeinsche formule S. P. Q. T. (*senatus populusque Turnhoutanus*) *de Wet en het Turnhoutsche Volk*.

Sluiten wij dit hoofdstuk met eenige regelen over het WAPENSCHILD en het ZEGEL der stad.

Bij de opkomst der gemeenten, verkregen zij onder andere menige voorrechten, het recht een eigen zegel te gebruiken om hare bestuursakten te bekrachtigen. Alzoo werd deze periode

(1) Zie *Bewijsstukken, wereldlijk deel* n° XXV. — J. B. GRAMMAYE. *Antiq. III. Duc. Brab.* (1708). bl. 40. Antverpia.

(2) Les Jurés en thèse générale assistent les échevins et les conseillent, spécialement en matière administrative, mais ils n'ont pas mission de prendre part à l'exercice de la juridiction. — E. POUCKET, *Histoire politique nationale* (1re édit.), t. I. p. 535.

vergezeld is van eenen hond; het voert als randschrift: *Sigillum oppidi et scabinorum de Turnhout*. Wij ontdekten het in groenen was geprint, opvolgens hangend aan karters van 1259, (1) van 1261 (2) (verbond tusschen Antwerpen en Turnhout) en van hetzelfde jaar (3) (verbond tusschen Leuven en Turnhout) en later nog aan de akten van 1552, 1596 (4) en 1662 (5).

Dit zegel zinspeelt op de jachten om welke Turnhout reeds in de XIIe en XIIIe eeuw vermaard was, en waar de edelen van Brabant hun genoegenvonden met valk en hazenwind in het Grootenhout de herten te achtervolgen.

Het tweede zegel, (6) een weinig kleiner dan het eerste, voerde in het midden een loopend hert met een paal daarover, dragend als randschrift: *Sigillum commune scabinatus ad litteras oppidi Turnhoutencis*. Wij vinden het op stukken van 1643, 1695 (7) en andere; het was doorgaans op een signet in handpapier, op de akten in groenen of rooden was geprent. Wij waren zelfs zoo gelukkig de koperen matrijs daarvan in handen te krijgen (8). Dit zegel dagteekent allerwaarschijnlijkst van de XVIIe eeuw.

Een derde zegel van kleineren vorm werd gebezigd in het begin tot op het einde der XVIIIe eeuw. Stukken van 1738, (9) van 1764, (10) 1777 (11) bevestigen dit. Het verbeeldt op eenen aardkluit een loopend hert, met het hoofd omgekeerd

(1) Rijksarchief Brussel, *Comptes des Flandres n° 6624*: zegel nog in goeden staat.

(2) FR. VERACITER, *Inventaire des anciens Chartes et privilèges d'Anvers* (Anvers 1860), p. 42.

(3) Stadsarchief Leuven, *Arch. Adm. 1re sect. 93*: zegel in slechten staat.

(4) Stadsarchief Turnhout, n° 358.

(5) Archief der Sepulcrienen Turnhout, *akte van Amalia van Solms*.

(6) Hiervan zegt J. B. GRAMMAYE, *Antiq. Brab.* (1708), Antverpia, bl. 40: *Dilapsis autem Barbaris nemus vicinum (Turnhouti) venationi aptissimum a Ducibus frequentari.... Hinc oppidi insignia, cervum fascia divisum velut quodam Diane vinculo præferentia, cum inscriptione sigillum scabinorum oppidi Turnhoutensis, quod alterum sigillum ad causas clarius monstrat, venatorem cane et cervo comitatum exhibente.*

(7) Rijksarchief Brussel, *Chambre des Comptes. Contributions de guerre, n° 15180*, en menige in Stadsarchief Turnhout.

(8) Ter Secretarij van het stadhuis Turnhout.

(9) Rijksarchief Brussel, *Conseil des finances n° 1070*.

(10) Archief Sepulcrienen Turnhout.

(11) Archief St Pieterskerk Turnhout, n° 23.

en om zijnen hals twee golvende strikken en aan eenen band schuinsh afhangend het wapen der vrijheid; het heeft als randschrift : *Sigillum oppidi Turnhouthani ad causas.*

De Fransche Omwenteling, al wat der middeleeuwen afkomstig was willende doen verdwijnen, schafte ook Turnhout's wapen en zegel af. De paal van azuur en het loopend hert moesten plaats maken voor echt republikeinsche zinnebeelden. Men stempelde toen, zooals wij bevinden op menige akte in het archief van het Provinciaal Bestuur van Antwerpen bewaard, met een zegel in wiens midden eene vrouw stond met phrygische muts en als randschrift : *Municipalité du Canton de Turnhout* — of eene trofee, waarboven en onder het zinnebeeld stond : *Administration Municipal* (sic) en op den rand, *Canton de Turnhout*, waartusschen een vrijheidsboom. De commissaris gebruikte een zegel, in het midden samengebondene wapens verbeeldend; boven had men de phrygische muts, en als randschrift : *Commissaire du pouvoir exécutif près le Canton de Turnhout.*

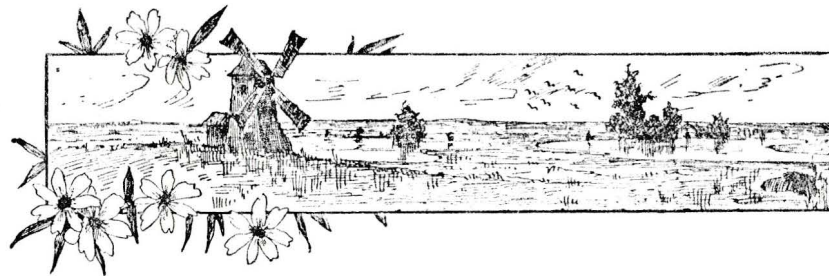
Onder de regering en het keizerrijk van Napoleon was het cachet (1) der stad : de gekroonde arend met randschrift : *Mairie de Turnhout (Deux-Nèthes).*

Onder het Hollandsch Bestuur, bij aanvraag van 28 Juli 1819 aan den hoogen raad van Adel, hernam Turnhout als zegel zijn oud zinnebeeld (2), het loopende hert met het wapen der Vrijheid; eene kroon met vijf topjes stond op het schild en als randschrift : *Bestuur der Stad Turnhout, provincie Antwerpen.*

In het begin der Onafhankelijkheid van België, nam de Gemeente-Raad den 7 September 1837, het besluit de wapens van den Hollandschen tijd te doen bekrachtigen. Nu sinds het koninklijk besluit van 22 Maart 1838, voert Turnhout in zijn zegel het wapenschild der stad, met randschrift : *Gemeentebestuur van Turnhout, provincie Antwerpen.*

(1) Akte van 3 november 1808, *Archief Kasteel Turnhout.*

(2) Akte van 10 mei 1823, *Archief Sepulcristen Turnhout.*

VIERDE HOOFDSTUK

De Hertogen van Brabant

Hendrik I — Zijn verblijf te Turnhout. — Hendrik II. — Vreemde vorsten. — Hendrik III. — Verbondsakte met Antwerpen en Leuven. — Jan I. — Jan II. — De Vrijheid in leen opgedragen aan den koning van Engeland. — Wegtol. — Gekasseide straten. — Jan III. — Zijn verblijf in de vrijheid. — Plagen. — Verkoop der hertogelijke woestijnen te Turnhout en te Arendonk. — Grensscheidingen. — Leenmannen van hertog Jan III. — Willem van Saffenberg verbrandt Turnhout. — Vrede. — Privilegie perpetueel. — Oprichting der zaterdagsche markt. — Aanstelling van keurmeesters.

DEET duisterste gedeelte der Turnhoutsche geschiedenis loopt ten einde; wij treden in een nieuw tijdvak, waarvan wij de voorvallen met meer zekerheid kunnen aanhalen.

De hertogen van Brabant zijn heeren van Turnhout; zij houden hier hun verblijf en geven in deze stad velerlei politieke stukken uit.

De eerste hertog is Hendrik I ook de IVe genaamd, dien wij aanzien, zooals wij reeds hebben gezegd, als de stichter of de aanlegger der vrijheid. Zijn herhaald verblijf in deze nieuw opgerichte stad getuigt dat hij het lot van Turnhout niet alleen van verre maar ook van nabij gadesloeg.